

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.07.2024
Kabul Tarihi : 07.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1516244>

RÖNESANS VE REFORM HAREKETLERİNİN BATI AYDINLANMASINA ETKİSİ

Mehmet Zakir SARIKAYA¹

ÖZ

Rönesans ve Reform hareketleri; Avrupa'nın siyasi, sosyal, dini ve kültürel tarihi açısından oldukça önemli gelişmelerdir. Bu hareketler, Batı'yı fiziksel, toplumsal ve fikri anlamda büyük bir değişim ve dönüşüme sevk etmiştir. Literatürde, Rönesans ve Reform hareketlerinin sanat, edebiyat, teoloji, resim ve estetik kavramları kapsamında daha dar bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, bu hareketlerin daha spesifik alanlarda inceleme konusu yapıldığı, ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle bütüncül değerlendirmelerin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada Rönesans ve Reform hareketlerinin dönemin siyasi, iktisadi ve içtimai gelişmelerine etkisi değerlendirilerek, Batı'da meydana gelen siyasi ve fikri değişimlere dikkat çekilmiştir. Yapılan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmış, döneme ilişkin siyasal, sanatsal ve toplumsal gelişmeleri ele alan kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Rönesans ve Reform hareketlerinin birçok boyutuyla değerlendirildiği bu çalışmada, söz konusu hareketleri besleyen Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler ve Hümanizm, alt başlıklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Batı'da ortaya çıkan gelişmelerde, Doğu-Batı etkileşiminin önemli rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Batılı tarih yazımında, Doğu'nun Batı aydınlanmasındaki rolüne yeterince yer verilmediği, bununla birlikte Batı aydınlanmasında Doğu'nun da önemli ölçüde katkı sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler, Aydınlanma, Hümanizm.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mzсарikaya@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2443-8712>.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.07.2024
Date Accepted : 07.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1516244>

THE IMPACT OF RENAISSANCE AND REFORM MOVEMENTS ON WESTERN ENLIGHTENMENT

Mehmet Zakir SARIKAYA¹

ABSTRACT

The Renaissance and Reformation movements are very important developments in the political, social, religious and cultural history of Europe. These movements led the West to a great physical, social and intellectual change and transformation. In the literature, it is seen that the Renaissance and Reform movements are dealt with in a narrower framework within the concepts of art, literature, theology, painting and aesthetics. It is understood that these movements have been analyzed in more specific areas and that holistic evaluations have not been made in terms of their results. For this reason, this study evaluates the impact of the Renaissance and Reformation movements on the political, economic and social developments of the period and draws attention to the political and intellectual changes that occurred in the West. In this study, qualitative research methods were utilized and sources dealing with the political, artistic and social developments of the period were used predominantly. In this study, in which the Renaissance and Reformation movements are evaluated in many dimensions, the Crusades, Geographical Discoveries and Humanism, which fed these movements, are tried to be explained with sub-headings. The study concludes that East-West interaction played an important role in the developments in the West. In Western historiography, the role of the East in the enlightenment of the West is not sufficiently emphasized; however, it has been observed that the East also contributed significantly to the enlightenment of the West.

Keywords: Renaissance, Reformation, Geographical Discoveries, Enlightenment, Humanism.

¹ Assistant Professor, Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, mzсарikaya@beu.edu.tr,
 <https://orcid.org/00000-0003-2443-8712>.

1. GİRİŞ

Batı aydınlanmasının iki önemli unsuru Rönesans ve Reform hareketleridir. Batı aydınlanmasıyla birlikte rasyonalite, modernite, sekülerizm, bireycilik ve kapitalizm gibi birçok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavramların birleşerek Batı’da aydınlanma dönemini daha geniş bir alana yaydığı muhakkaktır. Aydınlanma hareketi, modern Batı kimliğinin oluşumunda da önemli bir yere sahiptir (Brotton, 2006, s. 8).

“Rönesans” kavramı, akademide iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birinci kullanımıyla Rönesans; bilim, sanat, edebiyat, kültür ve düşünce alanındaki hareketi ifade etmektedir. Diğer anlamıyla Rönesans, 14-16. asırlar arasında, zaman zaman daha sonrasını dönemsel olarak ifade eder. Bu çalışmada Rönesans, birinci anlamıyla ele alınmaktadır.

Rönesans denildiğinde pek çok insanın aklına resim, heykel, mimari gibi görsel sanatlar alanındaki gelişmeler gelmektedir. Oysa Rönesans, aynı zamanda beşeri bilimler olarak nitelendirilebilecek siyaset, eğitim ve edebiyat gibi alanlarda da önemli hamlelerin gerçekleştirildiği bir dönemi işaret etmektedir. Tarih ve sanat tarihi disiplinlerinde önemli bir otorite olarak kabul edilen Jacop Burckhardt (2013, s. 586), İtalya’da Rönesans Kültürü adlı geniş çalışmasının son cümlesinde Rönesans’ı “çağımızın önderi” olarak adlandırmaktadır. Burckhardt, Rönesans insanına ve toplumuna da büyük önem atfetmektedir. Ona göre Rönesans insanı, özgür düşünebilen, sanatsal yönü gelişmiş, muktedir ve gururludur. Rönesans hareketleri genellikle sanatsal boyutuyla ele alındığından, hareketin siyasal boyutları gölgede kalmıştır. Bu çalışmada, Rönesans’ın sanatsal etkileri değerlendirilmeye birlikte, Avrupa’daki siyasal etkilerine odaklanılacaktır. Çalışmanın konusu ve kapsamı gereği nitel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır. Yerli ve yabancı araştırmacıların konuya ilişkin eserleri birlikte değerlendirilmiş ve zaman zaman bu araştırmacıların konuya bakış açıları mukayese edilmiştir.

Rönesans’la birlikte, siyaset teorisinin yeniden yazıldığı, cumhuriyetçi siyasi düşüncenin pekiştiği, bağımsızlık ve özyönetim fikrinin geliştiği görülmektedir (Skinner, 2014, s. 157). Venedik başta olmak üzere, Floransa ve Roma kentlerinde geleneksel yönetimlere karşı cumhuriyetçi hareketler devrim niteliğinde bir başkaldırıyla meydana çıkmıştır. Rönesans özünde bir kent ve kentli hareketidir. Kentlilik ve Burjuvazi birleşerek Orta çağ düşünce dünyasına karşı güçlü bir muhalefet oluşturmuştur (Şenşekerci, 2005, s. 9). Rönesans, geniş bir perspektifle ve uluslararası bağlamda değerlendirilmelidir. Ticaret, finans, mal değişimi, hamilik, emperyal çekişmeler ve farklı kültürlerle temaslar sonucunda ortaya çıkan yeni kültür ve medeniyetler Rönesans’ın anlaşılmasında anahtar kavramlardır.

Avrupa’nın modernleşmesinde ve aydınlanmasındaki önemli etkenlerden biri de Reform hareketleridir. Reformla birlikte, Kilise’nin kamusal alandaki etkinliği baltalanmış, Kilise bir kamu otoritesi olmaktan çıkarılmış (Lipson, 2000, s. 186), akıl ve bilim dışındaki referanslar itibarsız hale gelmiştir (Şenşekerci, 2005, s. 18). Reformla birlikte, Batı’da dinin çeşitli şekillerde yorumlanmaya başlanması, farklı mezhep ve tarikatların ortaya çıkması, dini anlamda çoğulculuğun oluşmasını sağlamıştır (Demirtaş, 2018, s. 127). Bu gelişmeler Batı’nın laik yapısının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Modern Batı düşüncesinin şekillendiği Aydınlanma dönemiyle birlikte toplumsal hayatın hemen hemen her alanında dinin ve kralların etkisi azalırken; akılcılık, bilimsellik, millet ve vatan gibi yeni kutsallıkların ortaya çıktığı görülmektedir (Közleme, 2019, s. 836). Bu durum Batı toplumunun bir kutsallıktan ya da bağımlılıktan başka kutsallara ya da bağımlılığa evrilmesi olarak da değerlendirilebilir (West, 1998, s. 40).

Bugünkü Batı uygarlığının kuruluş ve yükselişine bakıldığında Batı’nın diğer medeniyetlerle karşılaşması ve bu medeniyetlerden beslenmesinin büyük rol oynadığı görülmektedir (Huff, 2010, s. 39). Bununla birlikte, Batı medeniyetinin bugün hâkim medeniyet konumuna geçmesinin kökenlerinde Rönesans, Reform ve Coğrafi keşiflerle birlikte ortaya çıkan düşünsel ve devrimci ruhun etkisi oldukça etkili olmuştur. Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler, Avrupa’yı siyasi, iktisadi, dini, entelektüel ve toplumsal alanda ileriye taşımış ve Batı aydınlanmasına hizmet eden önemli ve büyük gelişmelerdir (West, 1998, s.23).

2. AYDINLANMANIN PARAMETRELERİ

Aydınlanma, kavramsal olarak bir döneme işaret etmekle birlikte, o döneme ruh veren parametrelerin toplamını ifade etmektedir. Aydınlanma dönemi aynı zamanda ışıklar yüzyılı olarak da tanımlanmaktadır (Şenşekerci, 2005, s. 17). Batı aydınlanmasının önemli parametrelerinden biri Rönesans olsa da, Batı aydınlanması sadece Rönesans’la açıklanamaz. Rönesans’ın yanı sıra Reform hareketleri, Coğrafi Keşifler, Doğu-Batı etkileşimi ve Hümanizma’nın Batı aydınlanmasına önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

Aydınlanma Dönemi’nin zihin dünyasındaki temel bileşenlerinin, bilim, felsefe, sanat, estetik, ticari kapitalizm, ulus-devlet düşüncesi ve sekülerizm olduğu söylenebilir (Coşkun, 2019, s. 472). Bu bileşenler, Aydınlanma Dönemi’nin entelektüel tavrını ve bu dönemin temel felsefi ve siyasi prensiplerini yansıtmaktadır. Bu dönem, modern düşüncenin ve çağdaş dünyanın temellerinin atıldığı bir zaman dilimi olarak değerlendirilebilir.

Aydınlanma, Batı'nın yeni bir medeniyet tesis etmesinin özel bir kesiti olmakla birlikte, aynı zamanda eski değerlerinden kopuşu anlamına gelmektedir. Burada dikkat çeken şey, aydınlanmanın ideolojik bir hareketten ziyade siyasi ve iktisadi temellere dayanan ve moderniteye kaynaklık eden bir akım olarak ortaya çıkmasıdır (Kılıç, 2018, s. 80).

2.1. Rönesans'ın Doğuşu ve Yükselişi

Rönesans, kelime olarak “yeniden doğuş” ya da “yeniden diriliş” olarak tanımlanmaktadır (Brotton, 2006, s. 17). Kavram, ilk defa 1855 tarihinde Fransız tarihçi Michelet tarafından kullanılsa da (Brotton, 2006, s. 18), 1860 tarihinde Burckhardt'ın *İtalya'da Rönesans Medeniyeti* adlı eserinde kristalleşmiştir (Cox, 2020, s. 25; Santillana, 2020, s. 9). Burckhardt, Rönesans'ı siyasi, sosyal ve düşünsel açıdan ele alıp kavramı bütüncül bir biçimde değerlendirerek; modernitenin başlangıcı/çıkış noktası olarak değerlendirmektedir. Brotton (2006, s. 17) da Rönesans'ı modern bireyin yanı sıra günümüz Batı dünyasındaki toplumsal ve kültürel kurumların ortaya çıkmasına neden olan bir dönem olarak kabul etmektedir. Rönesans, aynı zamanda, Batılıların düşünce ve duygularına etki eden ilk başlarda kiliseye karşı bir alternatif, bilahare bir başkaldırı ve sonuç itibarıyla de bir zafer ifadesidir (Ökten, 2022, s. 104).

15. yüzyılda “Rönesans” kelimesinin tam bir karşılığı olmamakla beraber yeniden doğuş fikriyle mevcut karanlığın aşılması ve üstün bir çağa ulaşma arzusunun çok güçlü olduğu açıktır. Bu arzu, Batı'nın “klasik”i taklit ederek ve onu geliştirerek Rönesans'a yani “modern”e ulaşma çabası olarak değerlendirilebilir (Cox, 2020, s. 31, Santillana, 2020, s. 8). Öyle ki, 17. yüzyıla gelindiğinde, başta İtalya olmak üzere, Avrupa'nın birçok yerinde insanların “eskiler ve modernler” ya da “klasikler ve modernler” kıyaslamasına gittikleri görülmektedir. Bu durum Batı'nın antikite üzerinden antikiteyi aşan yeni bir forma evrildiğini göstermek bakımından önemlidir. Rönesans'ın en önemli özelliği, antikiteyi canlandırmaya çalışması, onu farklı bir üslupla yorumlaması ve klasik dönemle bağ kurmak suretiyle onu bir miras olarak kabul etmesidir (Coşkun, 2003, s. 48).

Rönesans ilk olarak İtalya'da ortaya çıkmış, özellikle Floransa'da etkili olmuştur. Hareketin İtalya'da ortaya çıkmasında, İtalya'nın kendini Roma'nın mirasçısı olarak görmesi ve Roma'nın ihtişamlı tarihini yeniden canlandırma arzusuna sahip olması büyük önem taşımaktadır (Kılıç, 2018, ss. 86-87). Rönesans hareketinin Floransa'da daha etkin olması, bu kentin hem kültürel bir üstünlüğe sahip olması, hem de 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren verdikleri “yurttaş özgürlük mücadelesi”nin etkisiyle siyasi düşüncenin oldukça gelişmiş olmasına bağlanabilir (Skinner, 2014, s. 89). Modernlik anlamını da taşıyan Rönesans'ın İtalya'da ortaya çıkması, İtalya'nın “modern Avrupa'nın ilk çocuğu” olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur (Burke, 2000, s. 8). Rönesans'ın modern bireyi inşa ettiği fikri, genel olarak itiraz görmemektedir. Buradan hareketle modern toplumun da temellerinin Rönesans'ta aranması doğal ve kaçınılmaz hale gelmektedir. Rönesans dönemi için “erken modern dönem” tabirinin kullanılması, hareketin modern dünyanın şekillenmesindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımlar, Rönesans'ın aydınlanmaya ve moderniteye kaynaklık ettiğini göstermek bakımından önemlidir.

Rönesans hareketinin İtalya'da ortaya çıkması ve buradan yayılması bir tesadüf değildir. İtalyan ticaret şehirlerindeki nüfusun önemli bir kısmının okuryazar olması, entelektüel birikime sahip olması, sanat ve sanatçıya önem vermesi Rönesans'ın İtalya'da vücut bulmasında önemli bir etkidir. Nitekim 15. yüzyılda Floransa'da aile reislerinin yüzde 80'inin okuryazar olduğu bilinmektedir (Cox, 2020, s. 31). Bu dönemde filolojiye büyük bir ilgi duyulduğu görülmektedir. Latince, Arapça ve İbranice dilleri oldukça rağbet görmüş, bu dilleri öğrenmek suretiyle bilginler ve hümanistler ana kaynaklara ulaşmayı başarabilmişlerdir. Başta Floransa ve Roma olmak üzere Bologna, Ferrara ve Venedik gibi şehirlerde; Yunanca, İbranice, Arapça ve Latince bilen öğretmenler çalıştırılmaktaydı (Burckhardt, 2013, s. 236). İtalya'da hüküm süren genel koşullar İtalya'nın biçim değiştirmesi için oldukça elverişliydi. Daha da önemlisi halkın ruh ve fikrine işlemiş bir Roma-İtalya dünya egemenliği hülyası söz konusuydu (Burckhardt, 2013, s. 218).

Literatürde, Rönesans kültürünün meydana gelmesinde İtalya'yı aktif ve yaratıcı olarak kabul eden, buna mukabil Avrupa'nın geri kalanını pasif ve İtalya'yı taklit etmekle sınırlı kaldığını iddia eden geleneksel bir yaklaşım söz konusudur. Bu değerlendirme eksik ve sorunlu bir yaklaşım olarak görünmektedir. İtalya dışındaki Rönesans, Rönesans'ı benimseme ya da Rönesans'ın yayılmasından daha ileri bir anlam ifade etmektedir. Rönesans'a ilişkin geleneksel yaklaşıma karşı çıkan Jerry Brotton, itirazını şöyle dile getirmektedir:

Rönesans, genellikle Floransa gibi İtalyan kentleriyle ilişkilendirilir, fakat İtalya'nın tartışma götürmeyecek önemi Kuzey Avrupa, İber Yarımadası, İslam dünyası, Güneydoğu Asya ve Afrika'da yeni fikirlerin gelişmesini çoğu zaman gölgede bırakır. Rönesans'ın doğası konusunda daha bütünsel bir perspektif sunarken, bu bölgelerde gerçekleşen ve her biri kendine özgü çok özel ve ayrı nitelikler sergileyen bir dizi “Rönesans”tan söz etmek daha doğru olur. Bu diğer Rönesanslar genellikle merkezini İtalya'nın oluşturduğu daha klasik ve geleneksel düzeydeki Rönesans'la çoğu zaman örtüşmekte ve bir alışverişte bulunmaktaydı. Rönesans, hayranlık uyandırıcı düzeyde uluslararası, akışkan ve hareketli bir olguydu (Brotton, 2006, s. 17).

Şüphesiz Rönesans, İtalya'yla sınırlı kalmamış; Rönesans'ın oluşturduğu etki dalga dalga bütün Avrupa'ya yayılmıştır (Yıldırım, 2020, s. 184). Her ülkenin kendi siyasi, sanatsal ve toplumsal farklılıkları dikkate alındığında Rönesans hareketinin her ülkede farklı bir şekilde cereyan etmesi oldukça doğaldır. Buradan hareketle, Rönesanslardan söz etmek mümkündür. Farklı ülkelerdeki Rönesansları tek bir oluşum olarak değerlendirmek veya Rönesansları birer tekerrür olarak saymak Toynbee'nin de işaret ettiği gibi indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Hem siyasi hem de sanatsal faaliyetler konusunda İtalya'nın tam bir birlik içinde olmadığını, yöresel ve bölgesel anlamda farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür (Cox, 2020, s. 33). Bu farklılıklar sanatın yurt dışına ihracında da etkisini göstermiştir. Nitekim Macarlar Toksana'yı model alırken; Fransızlar Lombardiya'yı model almış; Almanlar ise daha çok Venedik mimarisini örnek almışlardır (Burke, 2000, s. 51).

Bir çıkış noktası olarak İtalyan Rönesans'ının başka coğrafyaları etkilediği doğru olsa da İtalya'dan ihraç edilen değerlerin diğer toplumlar tarafından tamamen kabul edildiği ya da benimsendiği de söylenemez. Hatta İtalyanca eserlerin farklı dillere çevrilmesi ve örnek alınan sanat eserlerindeki İtalyan kültürünün etkisi, zaman zaman kültür emperyalizmi olarak algılanmış ve bir anti-İtalyan karşı çıkışa neden olmuştur. Bu durum "İtalyanlaşma" eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.

Rönesans'ı sadece antikiteyi taklit olarak düşünmek ve bu hareketi sadece sanat ve mimariyle sınırlandırmak bir başka indirgemeci yaklaşım şeklidir (Cox, 2020, s. 32). Bu dönemde üretilen eserlerin antikiteyi aşan, müktesebatın ilerisine taşınan özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin ünlü mimarlardan Donato Bramante, 1502'de Montorio'da inşa ettiği San Pietro Kilisesi'ni klasik haç şeklindeki modelin aksine, dairesel bir planla tasarlayarak kilise mimarisinde yeni bir model ortaya koymaktadır (Burke, 2000, s. 17). Benzer şekilde resim sanatında ünlü Leonardo, Raphael ve diğer bazı ressamın klasik dönemden farklı olarak perspektif küçültme tekniklerini kullanmak suretiyle insanı ve doğayı farklı şekilde resmetmeye başladıkları görülmektedir (Burke, 2000, ss. 18-19). Haçlı Seferlerinden sonra, Bizans sanatına temasın bir sonucu olarak, Batı'daki sanatçıların Doğu kiliselerinin ihtişamlı suretlerini taklit etmekle kalmayıp bu yapıları daha da ileriye taşımaya çalıştıkları görülmektedir (Coşkun, 2003, s. 57). Rönesans'ın Cicero, Virgil ve Livy gibi yazar ve sanatçıları, antikiteyi taklit ettiklerini söylemekte bir beis görmemekle beraber, benimsedikleri modele yeni bir biçim vermek, hatta onu aşmak gibi bir gayretin içerisinde oldukları görülmektedir (Burke, 2000, ss. 28-29). Bu durum Rönesans'ın yalnızca antikiteyi taklit ile açıklamanın doğru bir girişim olmayacağını göstermek bakımından önemlidir. Rönesans'ın sadece antikiteyi taklitle sınırlı kalmadığı tezi yalnızca dönemi ele alan yazarların iddiası değildir. Benzer tespitler bizzat Rönesans döneminin sanatçıları tarafından da dile getirilmiştir:

Şair ve bilgin Angelo Poliziano, eserlerin prestij açısından klasik modellerden farklı olması gerektiğine inanıyor ve 'Eserlerini yalnızca taklit üzerine şekillendirenler, bana, anlamadığı şeyleri tekrar edip duran papağanları hatırlatıyor. Böyle yazarlar, manevi güçten ve yaşamdan mahrumdurlar' diyordu. Venedikli eleştirmen Pietro Bembo ise Latince yazdığı Cicero'yu taklit ediyor; fakat aynı zamanda, modern klasiklerin en iyi örneklerini veren 14. yüzyılın Toskanalı yazarları Petrarch ve Boccaccio gibi, İtalyancayı asil bir edebiyat dili haline getirmeye çalışıyordu (Burke, 2000, s. 29).

Rönesans dönemin sanatçıları isteseler de Antik döneme ait bütün sanat dallarını taklit etme imkânına sahip değillerdi. Örneğin resim ve müzik gibi sanatların Antik çağdan Rönesans dönemine hiç değişmeden taşınması teknik açıdan mümkün değildir. Bu nedenle Rönesans dönemin ressam ve müzisyenlerinin özgün olmaktan başka bir seçeneklerinin olmadığı söylenebilir.

Bazı sanatçıların Antikiteyi taklit ettiği zannıyla birtakım eserler ortaya koydukları görülmektedir. Ancak, eserler detaylı bir şekilde incelendiğinde bu eserlerin antikiteyle alakalı olmadığı görülmektedir. Örneğin, Castiglione'nin bilinen ünlü eserlerinden Courtier'de, antik döneme ve özellikle Cicero'ya sık sık atıfta bulunulmasına rağmen, yazarın dile getirdiği toplumsal işlevlere ilişkin kuralların ne antik Yunan'da ne de cumhuriyetçi Roma'da geçerli olduğu görülmektedir (Burke, 2000, s. 31).

Rönesans, Antik çağın ya da antikitenin düşünce tasavvurundan ibaret bir hareket değildir. Rönesans; aynı zamanda, Batı'nın Ortaçağ'ın karanlık dehlizlerinden sıyrıldığı, büyük bir fikri dönüşümün yaşandığı ve aydınlığa ulaşmanın umutlarının yeşerdiği bir dönemi ifade etmektedir (Coşkun, 2003, s. 46). Rönesans; fikir, sanat ve edebiyat merkezli düşünülse de siyaset biçimi, kentleşme, sanayileşme ve iktisadi alandaki yeni hamlelerde de bir muharrik güç olmuştur. Bu nedenle Rönesans'ı sadece estetik bir mükemmellik olarak düşünmek kavramı sığ bir alana çekmek olacaktır. Tam tersine, Rönesans'ı Batı dünyasının çok yönlü değişiminin bir unsuru olarak telakki etmek gerekir. Bu çok yönlü değişim, Coğrafi Keşifler ve Reform hareketleriyle kuvvetlenmiştir.

Rönesans, İtalya şehirlerinin Haçlı Seferleri'nden sonra Doğu'daki ticari hayata dâhil olmasıyla meydana gelen siyasi ve ekonomik yükselişe bağlı olarak değerlendirilmesi gereken bir harekettir. Haçlı Seferleriyle birlikte Batı'nın Doğu'yla kurduğu doğrudan temas sayesinde Batı'da siyasi, iktisadi, estetik ve entelektüel alanlar başta olmak üzere evvela İtalya'da, bilahare Rönesans coğrafyasının dışında kalan bütün Avrupa'da yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Avrupa'nın Doğu'dan beslenmesi sadece ticari alanla sınırlı kalmamış aynı zamanda Batı; Doğu'nun insana, doğaya, sanata, edebiyata, mimari ve tıbbaya ilişkin müktesebatından da istifade etmiştir

(Coşkun, 2003, ss. 56-57). Dolayısıyla Rönesans aynı zamanda toplumlararası/uluslararası münasebetlerin bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir.

Rönesans kültürünün yayılmasını anlamak için teknik ve iletişim alanındaki gelişmelere de bakmak gerekmektedir. Rönesans'la birlikte oluşan birikimin tabana yayılması, matbaanın icadıyla önemli bir ivme kazanmıştır. Böylece, ortaya konan eserler belli bir zümreyle sınırlı kalmamış, entelektüel değişim, öğretmenler eliyle okullara taşınmıştır (Burke, 2000, s. 39). Bu gelişmeyle Rönesans, bir fikir olarak kitle tabanı elde etme imkânı bulmuştur. Matbaanın Rönesans hareketine etkisini sadece hareketin yayılmasındaki bir araç olarak değerlendirmek yetersiz olacaktır. Dönemin matbaacılarının önemli bir kısmının aynı zamanda bilge kişilerden oluştuğu görülmektedir. Örneğin; Venedikli Aldus Manutius, Ferrara'da "insan bilimleri" üzerine yapılmış Grekçe çalışmaları orijinal dillerinden basmış, aynı zamanda, Erasmus'un anlaşılmasında ve ününün yayılmasında da önemli bir katkı sağlamıştır (Burke, 2000, s. 67). Matbaa, hem metinlerin seri bir şekilde basılmasında hem de bu metinlerin muhafaza edilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu durum, Rönesans'ın daha uzun bir dönem olarak etkisini sürdürmesine sebebiyet vermiştir. Matbaa, sadece Rönesans fikrinin yayılmasında değil aynı zamanda Reform hareketlerinin yayılmasında da önemli bir etkiye sahiptir.

Bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Rönesans'ın antikitenin oldukça ilerisinde olduğu görülmektedir (Çetinkaya, 2017, s. 368). Zira bu dönem birçok bileşeniyle birlikte kendini göstermektedir. Matbaanın kullanılması, kentleşme ve buna bağlı olarak değişen sosyal hayat ve düşünce hayatı, antikitenin yorumlanarak geliştirilmesi, Rönesans dönemini daha ileri bir dönem olarak değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Rönesans, aynı zamanda bireyciliği ya da "bireysel benlik" modelini de görünür şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu kavramlar bugün de modern Batı'yı tanımlamakta kullanılan temel argümanlar arasında yer almaktadır. Bireycilik; değerlerin dünyevileşmesini, insanın becerisine ve potansiyeline karşı daha olumlu bir tutumun gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Öncelikle giyim kuşamdaki bireysel farklılıklar ile başlayan ve bireyin kişisel maharetinin bir göstergesi olarak kabul edilen retorik/belagatın önem kazanması bireyciliğe örnek olarak gösterilebilir. Rönesans insanı retorikleriyle; saygınlık, akıllılık, samimiyet ve duruş gibi kişisel meziyetlerini ortaya koyabilmiştir. Cicero, "*bir başkasının kişiliğinin eyleyicisi değil, kendimin yazarıyım*" diyerek bunu formüle etmektedir (Cox, 2020, s. 152). Cicero, bireysel gelişim için felsefi ve düşünsel yaşamın gelişimine vurgu yapmaktadır. Bireysel gerçekliğin felsefi düşünceyle, ikna gücünün de retorikle mümkün olabileceğini düşünen Cicero, Ortaçağ skolastik düşüncesinin sarsıcı bir unsuru haline gelmiştir.

Rönesans'ın inşa ettiği bireycilik, toplumun gündelik hayatında da kendini göstermektedir. Örneğin, kişiler ya da aileler kendilerini temsil eden arma ve işaretler oluşturarak bunları giydikleri elbiselere ve kullandıkları eşyalara naksetmişlerdir. Bu durum bireycilik merkezli yeni kimliklerin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Benzer kimlik oluşumları cinsiyet, meslek, eğitim ve din alanında da kendini göstermiştir (Cox, 2020, s. 167). Rönesans'la birlikte modern bireyselliğin ortaya çıkması, siyasal yaşamda da kendini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Bireyciliğin ön plana çıkması ve toplumsal tabana yayılması sınıflar arasındaki farklılıkları azaltmış, toplumun görece daha homojen bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Hümanizmanın oluşturduğu zeminin de bireyciliğin yaygınlık kazanmasında şüphesiz büyük bir etkisi vardır.

Rönesans döneminde bireyciliğin ön plana çıkması, kolektif kimliklerin zayıfladığı anlamına gelmemektedir. Birçok kolektif kimlik buna örnek olarak gösterilebilir belki ancak; en büyük kolektif kimliğin "Avrupalılık" kimliği olduğu söylenebilir. 15. ve 16. yüzyıllarda Rönesans'la birlikte Avrupa'nın ortak bir siyasal ve kültürel kimliğe ulaştığı, bu dönemden itibaren insanların kendilerini "Avrupalı" olarak adlandırdıkları görülmektedir (Brotton, 2006, s. 12). Ancak, bazı kolektif kimliklerin de modern bireylerin ortaya çıkmasına hizmet ettiği görülmektedir. Tüccar, saraylı ve sanatçı gibi zümrelerin de kolektif kimliklerinin içinde bireysel olarak sivrilmeye çabaları bu durumu doğrulamak açısından önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Rönesans dönemi, siyasi düşünce açısından önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Orta Çağ feodal yapısının zayıflamasıyla birlikte, siyasi otoriteye yönelik sorgulamalar ve alternatif düşünce biçimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde, siyasi düşünce ve pratiklerde belirgin değişimler gözlemlenmiştir. Bunun temelinde soyut düşünme pratiğinin gelişmesi yatmaktadır. Özellikle, Aristoteles'in Ethika ve Politika adlı eserlerindeki kavramlar, başta İtalyan aydınlar olmak üzere bütün Batı entelektüel çevrelerin ortak malı haline gelmiş ve soyut düşünmenin bir aracı olarak kullanılmıştır (Burckhardt, 2013, s. 282).

Rönesans dönemi, insan merkezli bir dünya görüşünün doğuşuna tanıklık etmiştir. Antik Yunan ve Roma düşünce geleneğinin canlanmasıyla birlikte, insanın değeri ve potansiyeli üzerine odaklanan bir düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. İnsanın akıl ve özgür iradeyle donatılmış olduğu düşüncesi, siyasi yapıları ve yönetimleri de etkilemiştir. Hümanistlerin eserlerinde işledikleri cumhuriyetçi özgürlük, yurttaşın değerinin soy ve zenginlik yerine bireysel yetenek, erdem ve ahlakla ölçülmesi gerektiği fikri, Rönesans döneminin siyasal paradigmasının temelini oluşturmaktadır (Skinner, 2014, ss. 100-101). Rönesans döneminde, Antik Yunan ve Roma'dan esinlenen siyasi ideallerin tekrar gündeme gelmesiyle birlikte, monarşi ve feodal yapıya alternatif düşünceler öne çıkmıştır. Antik

Yunan'da görülen demokrasi ve Antik Roma'da gözlemlenen cumhuriyetçi idealler, siyasi düşüncüyü etkilemiş ve farklı yönetim biçimlerinin tartışılmasına yol açmıştır.

Rönesans döneminde siyasal kuram konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde ortaya konulan Niccollo Machiavelli'nin Principe adlı eseri ve Thomas More'nin Utopia isimli kitabı, siyasal erkin nasıl korunacağına ve ideal toplumun nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair detaylı bilgiler sunmaktadır. Her iki eser de siyaset, bürokrasi ve diplomasinin kurumsallaşmasında büyük katkı sağlamıştır (Brotton, 2006, ss. 78-79). Bu eserlerin "ulus birliği"ne vurgu yapmaları, Avrupa'nın siyasal hayatının şekillenmesine de hizmet etmiştir. Ortaçağ boyunca siyasal kuram, evrensel imparatorluk ve evrensel kilise hülyasıyla tesis edilmiştir. Ancak Rönesans ve Reformasyon, özü iktidar olan ve daha üstün ve eşitlikçi olarak görülen ulus-devlet fikrinin yeni bir siyasal kuram haline gelmesine sebep olmuştur.

Rönesans döneminde, hükümdarların ve devletin rolü üzerine düşünce ve tartışmalar yoğunlaşmıştır. Antik Roma'dan esinlenen imparatorluk ideali ile devletin merkeziyetçi yapısı güçlenmekle birlikte, hükümdarların meşruiyeti ve yetkileri üzerine de sorgulamalar başlamıştır. Bu dönemin ünlü isimlerinden Niccollo Machiavelli, Erasmus ve Thomas More gibi yazarlar ortaya koydukları eserlerle, hükümdarları ülkelerini adalet ve hakkaniyetle yönetmeleri, toplumsal huzur ve refahı sağlamaları konusunda uyarılmışlardır. Benzer şekilde hümanist bir kimliğe sahip olan ve Charles'in saray vaizi görevini yürüten Antonio Guevara, Romalı ahlakçı Seneca'dan etkilenecek kaleme aldığı "The Dail of Princes" adlı eserinde hükümdara devlet idaresiyle ilgili öğütlerde bulunmuştur (Burke, 2000, s. 63). Guevara'nın pek çok dile çevrilmiş bu eseri Rönesans neo-stoacılığının en ünlü örneği olarak kabul edilmektedir.

Sonuç olarak, Rönesans dönemi siyasi düşüncesindeki değişim, insan merkezli bir dünya görüşünün yükselişi, siyasi ideallerin yeniden değerlendirilmesi, hümanizmin etkisi ve devletin rolünde yaşanan değişimlerle şekillenmiştir. Bu dönem, modern siyasi düşüncenin temellerinin atıldığı ve gelecekteki siyasi gelişmelere zemin hazırlayan bir dönem olarak kabul edilmektedir (Aydın, 1986, s. 130). Brotton, Rönesans'ın bazı siyasi etkilerinin günümüze kadar sürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca yazar, 19. yüzyıl Avrupa emperyalizminin ve Avrupa'nın dünyanın geri kalanı karşısındaki egemenliğinin kökenini de Rönesans'ta aramaktadır (Brotton, 2006, s. 23).

2.2. Hümanistler ve Rönesans

Hümanizm, Rönesans döneminde ortaya çıkan ve insan merkezli bir dünya görüşünü benimseyen bir felsefi ve kültürel akımdır. Hümanizm, Antik Yunan ve Roma kültürlerinin yeniden keşfi ve bu kültürlerle ait değerlerin canlanmasıyla şekillenmiştir. Temel olarak, hümanizm, insanın değerini ve potansiyelini vurgulayan bir yaklaşımı benimsemiş ve insanı evrenin merkezi olarak kabul etmiştir (Ökten, 2022, ss. 104-106). Hümanizm aynı zamanda insanın yüksek onurunu, cüretkârlığını, sorumluluğunu, özgürlüğünü ve hoşgörüsünü ifade etmektedir (Santillana, 2020, s. 10).

Hümanizm ve Rönesans birlikte düşünülmesi gereken iki kavramdır (Gutas, 2003, s. 40). Hümanizm, Yunan ve Roma döneminin eserlerini kültür, siyaset ve felsefeyle ele alarak Rönesans düşüncesinin merkezini teşkil eden filoloji, tarih ve ahlak felsefesiyle değerlendirme yoluna gitmiştir (Brotton, 2006, s. 10). Hümanist çalışmaların, beşeri bilimlerin hiçbir alanından kendini soyutlamadığı görülmektedir. Dilbilgisi ve retorik yanı sıra diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi, hukuk, tıp hatta müziğe kadar uzanan geniş bir alanda hümanizmanın etkisi söz konusudur (Nauert, 2011, s. 12). Ancak hümanizma, bu geniş yelpazesine rağmen, Rönesans'ın sadece bir yönünü veya semptomunu ifade etmektedir (Yıldırım, 2020, s. 207).

Hümanizm, skolastik düşünceye karşıt bir hareket ya da onun zıddı yönünde gelişme gösteren bir kavram olarak da düşünülebilir (Skinner, 2014, ss. 123-124). Nitekim skolastik düşüncenin savunucuları ve kilise, hümanistleri mantıksal temelden yoksunluk ve cahillikle suçlamaktaydılar (Cox, 2020, s. 56; Le Goff, 1994, s. 42). Burada hümanistlerle reformistler arasında önemli bir ayrıma dikkat çekmek gerekmektedir. Hümanistler, bireyi merkeze almak suretiyle, teolojik kabullere itibar etmeyen bir yaklaşımla hareket etmişlerdir. Dolayısıyla kilisenin rehabilitasyonu için önemli bir argüman geliştirmedikleri görülmektedir. Hümanistlerin aksine reformistler, dini reddetmek yerine, dini ve ahlaki alanda reform yapma idealiyle hareket etmişlerdir. Hümanizmin skolastik düşünceyle girdiği mücadelede ne kadar başarılı olduğu tartışma konusu olsa da hümanist hareketin skolastik düşünceyi aşındırdığı ve bu polemikten daha güçlü çıktığı açıktır (Skinner, 2014, s. 69). Skolastik düşüncenin yıkılması, ancak Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketlerinin hep birlikte kiliseyi yalanlaması ve yıpratmasıyla başarılabildiği.

Hümanizm, bilgiye ve eğitime önem vermiş ve bireyin entelektüel ve ahlaki gelişimini teşvik etmiştir. İnsanın akıl ve özgür iradeyle donatılmış olduğuna inanır ve bireyin bu özelliklerini kullanarak kendini geliştirmesi gerektiğini savunur. Ayrıca, hümanizm, insanın duygusal, sosyal ve entelektüel ihtiyaçlarına odaklanarak insanın mutluluğunu ve refahını artırmayı amaçlamıştır.

Hümanizm hareketinin Rönesans döneminde üniversiteler başta olmak üzere eğitim kurumlarını nüfuzları altına aldıkları görülmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde hümanizmanın entelektüel bir hareket olduğu söylenebilir (Coşkun, 2019, s. 465). Hümanist hareketten önce, hem üniversiteler hem de diğer eğitim kurumlarının kilisenin kontrolünde olduğu görülmektedir. Kilise bu eğitim kurumlarının kendi kontrolünden çıkmasından büyük bir rahatsızlık duyduğundan Hümanist harekete karşı oldukça sert söylemler geliştirmiştir (Közleme, 2019, s. 831). Aynı şekilde Krallıklar da kendi yönetimlerindeki memurları genellikle üniversiteler eğittiklerinden, burada gelişen özgür düşünce fikrinden rahatsızlık duymuşlardır (Le Goff, 1994, s. 94).

Üniversitelerdeki dini hukuk, dünyevi hukuk ve tıp kürsülerine ilaveten, hümanistlerin etkisiyle, belagat, felsefe ve astronomi kürsüleri de kurulmuştur (Burckhardt, 2013, ss. 244-245). Bu durum, bilimsel eğitimin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bir süre sonra hümanistler, sadece eğitim kurumlarında eğitim vermekle kalmamış, aynı zamanda, saraylarda hükümdarların çocuklarını da eğitmeye başlamışlardır. Daha önce hükümdarların eğitimi teologlar tarafından yürütülürken, bu dönemde saraydaki eğitim süreci hümanistler tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Böylece hümanistlerin saray üzerindeki etkinliği de artmıştır. Bu durum ilerleyen zamanlarda hükümdarların hümanizme olan ilgisini artırmıştır.

Hümanizm, dini inançlara ve dogmalara bağımsız bir şekilde yaklaşmış ve akıl yoluyla gerçekleri araştırma ve anlama çabasını teşvik etmiştir. Ayrıca, insanların birbirlerine karşı hoşgörülü, saygılı ve anlayışlı olmalarını önemsemiş ve insanların farklılıklarını kabul etmeyi teşvik etmiştir. Bundan dolayı hümanizm, sadece entelektüel bir akım olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir hareket olarak da değerlendirilmektedir. Hümanizm, modern dünyada insan hakları, demokrasi, eğitim ve özgürlük gibi kavramların gelişimine ve yayılmasına da katkıda bulunmuştur.

Hümanist akım, birçok alanda etkisini gösterdiği gibi, tarih yazıcılığında da kendini göstermiştir. Ancak, bu tarih yazıcılığı metodu, bilimsellikten ve gerçeklikten uzaktır (Burckhardt, 2013, ss. 276-278). Hümanist tarih yazarları, modern şeyleri küçümseyip klasiği yücelten şiirsel ve coşkulu bir üslup kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle hümanistlerin kaleme aldıkları tarih metinleri, tarihçilerin önemli bir kısmı tarafından “kulaktan kulağa söyleneğelmüş kuru ve kansız sözleri zarafete ve berekete dönüştürme” çabası olarak değerlendirilmiştir (Burckhardt, 2013, s. 277). Örneğin, hümanist bir yaklaşıma sahip olan Giovio, Machiavelli, Bembo, Guicciardini ve Vettori gibi yazarların kendilerini haklı çıkarmak kaygısıyla öznel bir tarih yazıcılığına başvurdukları görülmektedir (Smith, 2001, ss. 132-133). Bu sorunlu tarih yazıcılığı, çoğunlukla siyasi boyunduruk altında yazılmış ve kişileri ya da sistemi yüceltme ya da tersine, bazı kişi ve kurumları yıpratma amacıyla kaleme alınmış metinler olarak değerlendirilmiştir (Nauert, 2011, s. 25). Ancak Reform hareketlerinden sonra Kilise'nin yeni bir tarih yazıcılığı formatını geliştirmesi, bu alanın öznellikten nesnellığe doğru evrilmesine zemin hazırlamıştır (Smith, 2001, s. 141).

Rönesans döneminin hümanist felsefesi, insanın değerini vurgulayarak bireysel hak ve özgürlüklerin önemini ortaya koymuştur. Bu düşünce yapısı, siyasi alanda bireyin hak ve özgürlüklerine daha fazla vurgu yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca, çeşitli ideolojik akımların doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde hümanizmin, bugünkü modern beşeri bilimlerin temelini oluşmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

İstanbul'un fethinden sonra İtalyanlar, iltica eden bilginler sayesinde Grekçe yazılmış orijinal metinleri okuma fırsatını bulabilmişlerdir (Burke, 2000, s. 25). Böylece hümanistler, İtalyanca çeviriler ile Grekçe yazılmış metinler arasında önemli farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Bu farklılık tespit edildikten sonra “metin eleştirisi” anlayışı gelişmiş böylece klasik metinler yeniden yorumlanmıştır. Bu yorumlamalardan biri de Roma hukukudur. Hümanistler, Roma hukukunu antik Yunan'ın kültürel ve toplumsal yapısını da dikkate alarak yeniden yorumlamaya girişmişlerdir (Burke, 2000, s. 26). Bu yönüyle değerlendirildiğinde Rönesans'ın yeniden canlanma tasarımının taklitten daha öte olduğu, eskiyi tekrar etmekten daha fazlasına tekabül ettiği sonucuna varılabilir.

Hümanist yazar ve düşünürlerin klasiğe olan ilgisi ve retoriği ön plana çıkararak eğitim kurumlarındaki müfredatların değişmesini sağlamaları, Rönesans'ın etki alanını genişletmekle beraber, hareketin hızlanmasını da sağlamıştır. Hümanist eğitim programları, aynı zamanda ünlü bir şair ve entelektüel olan Petrarca tarafından hazırlanmıştır (Nauert, 2011, s. 18). Hümanist yazarlar, bilginlikleriyle klasik eserleri ustaca çevirip antik Roma geçmişinin ihtişamını yeniden yaşatmanın birer vasıtası haline gelmişlerdir (Cox, 2020, s. 54). Entelektüel bir zümre olarak da nitelendirilebilecek olan hümanistler, siyasetten ticarete, dinden ahlaka, bürokrasiden mesleki hayata kadar birçok alana etki ederek, Rönesans ve Reform dönemlerinin düşünce hayatına damga vurmuşlardır (Skinner, 2014, ss. 57-59).

İtalyan hümanist ve sanatçılar, iki farklı hareket olarak İtalya coğrafyasının dışına çıkmışlardır. İtalyan bilginleri, İtalya'da istedikleri başarıyı elde edemeyince başta Fransa olmak üzere İngiltere, İspanya, Macaristan, Polonya ve Portekiz gibi ülkelere göç etmişlerdir (Burke, 2000, s. 43). Kuzey Avrupa'yı tercih eden bilginlerin İtalya'yı terk etmelerinde Rönesans'ın büyük destekçilerinden biri olan I. François'ın bu bilginleri ülkesine davet etmesinin önemi büyüktür. Rönesans ve hümanist fikirlerinin yayılmasında, İtalya'nın dışına çıkan bilginlerin etkisine ilave

olarak, İtalya'ya seyahat eden başta burjuva sınıfı olmak üzere farklı zümrelerin karşılaştığı bu yeni harekete duydukları ilgi ve matbaanın yaygınlaşmaya başlamasıyla basılı kitapların erişilebilirliğinin artması oldukça etkili olmuştur. Hümanistlerin matbaayla kurduğu ittifak, hem okuryazar oranını artırmış hem de eğitimin toplumsallaşmanın bir aracı haline gelmesine sebebiyet vermiştir.

2.3. Reform Hareketleri

Reform ve Reformasyon kavramı, Latince'de "bir şeye yeniden şekil verme" anlamına gelmekle birlikte, bilhassa 16. yüzyılda Katolik Kilisesi'nin mevcut durumuna itiraz etmek ve İncil'i referans alarak Hıristiyanlığın özünü dönmesini sağlamak amacıyla başlatılan hareketin adı olmuştur (Waardenburg, 2007, s. 530). Dini alanı dönüştürmek ve dinsel hayata yeni bir nizam vermek amacıyla başlayan Reform hareketi, sonuçları itibarıyla Avrupa coğrafyasını yeniden şekillendirmiştir (Erbaş, 2004, s. 63). Reform, dini bir hareket olarak ifade edilse de, bileşenleri ve ortaya koyduğu etkiler itibarıyla daha geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir. Çünkü Reform hareketi sadece Kilise'nin siyasi ve iktisadi egemenliğini kırmakla kalmamış, bilim ve sanat alanlarına da etki etmiş, demokratikleşme ve sekülerleşme/laiklik hareketlerine de kaynaklık etmiştir (Kona, 2005, s. 42; Kennedy, 1991, s. 83). Bu gelişmeler aynı zamanda Aydınlanma döneminin temel taşları olarak da kabul edilmektedir (Demirtaş, 2018, s. 123).

Reform, Avrupa tarihinde dini yaşantıda yenileşmeyi ifade etmektedir (Yıldırım, 2020, s. 184). Burada dinsel devrim ya da dinde yenileşmeye neden ihtiyaç duyulur, sorusuna da yanıt vermek gerekir. Bu soruya verilebilecek en makul cevap, bilimsel bilgide ve ahlak felsefesinde ortaya çıkan gelişmelerin dini yaşayış ve tasavvura doğrudan etki etmesidir. Reformun öncüleri olarak kabul edilen Luther ve takipçilerinin ortaya koyduğu yenilik; dini, entelektüel ve sosyal kültürdeki değişimlerin bir ürünüdür (Ökten, 2000, s. 46). Bu değişim, Rönesans'ın ortaya koyduğu ahlaki ve entelektüel değişimlerden bağımsız değildir. Dolayısıyla Reform hareketleri Rönesans'ın estirdiği rüzgârla kanatlanmıştır. Reform hareketi, kutsal metinlere ya da Hıristiyanlığın temel ilkelerine geri dönüşün daha fazlasını ifade etmektedir (Santallana, 2020, s. 29).

Hıristiyanlığın kutsal kitabı olarak kabul edilen İncil ve onun öğretileri, zamanla, bilimsel, toplumsal ve ahlaki gelişimin önünde büyük bir engel olarak görülmeye başlanmıştır. Skolastik düşüncenin mimarı olan kilise, İncil'i tarihi ve eleştirel bir yaklaşımla değil, kendi dogmalarını desteklemek amacıyla yorumlamıştır (Smith, 2001, s. 118). Düşünce hayatına ket vuran skolastik düşünce, kilisenin hâkimiyetini güçlendirmenin en önemli aracı olarak değerlendirilebilir. Kilise ya da Papalık, Kraliyet makamının üstünde olması sebebiyle siyasi, engizisyon mahkemelerini kurmuş ve yönetmiş olmaları sebebiyle de yargı gücüne sahip bir kurum görünümündedir.

Reform hareketinin temel sebeplerinden biri de Avrupa'da milli bilincin uyanmasıdır. Milli bilincin güçlenmesiyle devlet yüceltilmiş, kilisenin kullandığı birçok erkin devlete geçmesi gerektiği fikri reformcular tarafından dile getirilmiştir. Devlete ve hükümdara büyük önem atfeden Luther, hükümdarı Tanrı'nın devlet içindeki temsilcisi olarak nitelendirmiştir (Smith, 2001, s. 147). Luther ve Calvin gibi kiliseye karşı devleti destekleyen bilginler, kraliyetin iktidarının da halkın lehine sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Buradan hareketle Reform'un sadece dini boyutuyla ele almanın yetersiz olacağı anlaşılmaktadır.

Reform hareketi, sosyal ve ekonomik sebeplerin yanı sıra, orta çağ boyunca süren kilise ve devlet mücadelesi, kilisenin tahakkümüne karşı çıkanlar için elverişli bir ortam meydana getirmiştir (Esen, 2017, s. 115). Erasmus, 1516'da İncil'i yeniden çevirmekle, Rönesans'la başlayan fikri hareketi güçlendirmiş ve Reform için psikolojik ortamın oluşmasını sağlamıştır (Güriz & Ersöz, 1968, s. 245). Ancak Erasmus, insanın kendi geleceğini ve kaderini aklıyla tayin edebileceği fikri konusunda zamanla Luther ve diğer hümanistlerden ayrılmıştır (Ökten, 2000, s. 114). Özellikle bireysel hakların ihlal edildiği durumlarda halkın haklarını koruyacak hâkimlerin atananlarca değil, oylamayla belirlenecek hâkimler tarafından savunulması gerektiğini dile getirmişlerdir (Smith, 2001, s. 150). Devleti Kilise'ye karşı destekleyen bazı yazarların "Kral ve tebaası arasında bağlayıcı hükümler vardır" ve "Hükümdarın gücü halktan gelir" gibi söylemler cumhuriyetçi fikirleri beslemiştir (Smith, 2001, ss. 153-154). Bu yaklaşımlar, ilerleyen zamanlarda, Avrupa'da gelişen hukuk sistemine ve halk egemenliğine dayalı rejimlerin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Ortaçağ boyunca Kilise, Batı kimliğinin bir unsuru olarak toplumsal hayatta, üretim hayatında ve siyasi hayatta belirleyici bir role sahip olmuştur. Bu yönüyle kilise, Ortaçağın Roma'sı ve mirasçısı konumundadır (Coşkun, 2003, s. 61). Ancak, Rönesans hareketinin klasiği benimsemesi, hayata bakış açısı itibarıyla Ortaçağ'ın dinsel, sofu paradigmasından farklı olarak daha dünyevi, seküler ve materyalist bir eksene kayması, kilisenin siyasi ve sosyal baskısının kırılmasına zemin hazırlamıştır. Burckhardt (2013, s. 242), bu dönemdeki klasik İlkçağ kültürünün toplumdaki etkisine ve bu kültürün skolastik düşünce karşısındaki kuvvetine şöyle işaret etmektedir: *"hiçbir kuvvet yoktur ki, o devir insanların ruhunda, klasik İlkçağ kültürünün İtalyanlar için yüksek şan ve şeref oluşturduğu inancı kadar sağlam bir şekilde yer etmiş olsun"*.

Kilise, bu güç ve prestij kaybı karşısında hümanizmin silahlarıyla silahlanmıştır. Virginia Cox'un (2020, s. 78) *"entelektüel teknoloji"* olarak nitelendirdiği bu silahın, 15. yüzyılın ortalarından itibaren ilk kez papa V. Nicholas

ve II. Pius ile kiliseye kazandırıldığı görülmektedir. Kilise de, tıpkı hükümdarlar gibi, edip, hatip ve bilge olarak kabul edilen, ancak kendilerine de itaat edecek uyumlulukta ki hümanistlere kilisenin kapılarını aralamıştır (Burckhardt, 2013, ss. 268-269). Napoli kralı Aragonlu Alfonso'nun hizmetinde bulunan hümanist bilge Lorenzo Valla, kilisenin sert uygulamalarına ve otoritesine şiddetle muhalefet etmesine rağmen, Papa 5. Martinus tarafından papalık sekreteri olarak işe alınması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Brotton, 2006, ss. 83-84). Böylece kilise, Reform hareketine karşı bir "Karşı Reform" hareketi başlatmış ve kısmen de olsa başarılı olmuştur (Aydın, 1986, s. 131). Karşı Reform, Kilise'nin kendisine yönelik eleştirileri ve baskıları bertaraf etmek amacıyla başvurduğu bir yöntemdir. Bu amaçla Kilise engizisyon mahkemelerini kurmuş, yasaklı kitaplar indeksini hazırlamış ve Trent Konsili'ni toplamıştır (Esen, 2017, s. 116). Engizisyon mahkemelerinde, Katolik Kilisesi'nin öğretilerine karşı çıkarılan; işkence, yakılma ve sürülme cezalarına çarptırılmışlardır (Koray, 2005, ss. 30-31). Kiliseye karşı çıkmanın cezaları çeşitli ve suçlar listesi oldukça uzundur (Lipson, 2000, s. 188). Hümanizmin ortaya çıkışı ve savunduğu değerler itibarıyla kilisenin geleneksel otoritesine zarar verse de hareketin ortaya çıkış amacının ve söylemlerinin doğrudan kiliseyi hedef almadığını da söylemek gerekir (Nauert, 2011, ss. 86-87).

Reform hareketinin Rönesans'ın bir parçası olduğuna dair yaklaşımlar da söz konusudur (Koray, 2005, ss. 36-37). Bu savı geçerli kılan en önemli şey, her iki hareketin de mevcut şartlara bir karşı duruş sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. Rönesans, Ortaçağ'ın düşünce sistemine karşı çıkarken; Reform hareketi, kilisenin inşa ettiği Skolastik düşünceye karşı bir savaş başlatmıştır (Gökberk, 2000, ss. 177-178). Her iki hareketin de eskiyi idealize etmesi bir diğer benzerlik örneğidir. Zira Rönesans, antik Yunan'a, Reform ise Hıristiyanlığın özüne dönme çabası olarak değerlendirilmektedir (Gökberk, 2000, s. 178). Son tahlilde Reform, amacı itibarıyla Avrupa'nın dini ve siyasi yapısını yeniden düzenleme girişimi olarak telakki edilmelidir. Reform hareketi, sadece dini alanı yeniden düzenlemekle kalmamış; Avrupa'nın siyasi kimliğinin değişmesinde rol oynayan Fransız İhtilali'ne de olumlu etkide bulunmuş, dolayısıyla modern hürriyetin temellerinin oluşmasında da önemli katkılar sağlamıştır (Baumer, 2010, s. 531; Kishlansky, 2009, s. 201).

Ortaçağ düşünce dünyasına bakıldığında Reform hareketlerinin başlattığı mücadelenin pek de kolay olmadığı görülmektedir. Ne Rönesans'ın getirdikleri ne de hümanist düşünce tek başına kilisenin siyasi ve toplumsal etkinliğini kırmaya yetmiştir. Reformist kimlikleriyle ön plana çıkan Montaigne ve Erasmus gibi düşünürlerin de kiliseye karşı mücadeleleri yetersiz kalmıştır (Weber, 1998, s. 192). Kilise, kendisine yönelik eleştirileri bir isyan hareketi olarak değerlendirmiş ve kendisini eleştiren düşünürlere karşı ölümle sonuçlanabilecek tedbirler almıştır (Waardenburg, 2007, s. 530). Kilise kendisine yönelik eleştirileri bir isyan hareketi olarak değerlendirmiştir (Esen, 2017, s. 113). Ancak seküler düşünceye sahip birçok tarihçi Reform'u Hıristiyanlığın özüne dönüş girişiminin de ötesinde bir devrim olarak nitelendirmektedir (Erbaş, 2004, s. 63). Yine de, bütün etkinliğine rağmen, Reform hareketini tek başına bir devrim olarak nitelemek keskin bir yaklaşım gibi görünmektedir. Reformun kendinden sonra ortaya çıkan devrimleri açık bir şekilde etkilediğini; bilimselliğin ve rasyonel düşüncenin gelişmesine, burjuva ve sanayi devrimlerinin yaşanmasına güçlü bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür (Kona, 2005, s. 54). İngiltere bu anlamda somut bir örnek olarak gösterilebilir (Kishlansky, 2009, s. 111).

Kiliseye karşı fikri mücadele, ancak Luther ve Calvin gibi reformist ruhlu düşünürlerin girişimleriyle etkili hale gelebilmiştir (Baumer, 2010, s. 534). Luther'in özellikle özel mülkiyete vurgu yapması ve iktisadi açıdan kiliseyi eleştirmesi, onun toplum tarafından daha çok destek görmesini sağlamıştır. Bu gelişmelere istinaden Max Weber, "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*" ve "*Protestan Mezhepleri ve Kapitalizmin Ruhunu*" adlı çalışmalarında modern kapitalizmin doğuşunu ve yükselişini Reform hareketine bağlamaktadır (Güriz & Ersöz, 1968, ss. 258-259). Bu reformistler, dini reddeden değil, Hıristiyanlığın özüne ulaşmaya çalışan ve dini yeniden yorumlayan kişilerdir. Dindar bir çağda, mevcut dine karşı, dini argümanları kullanmadan başarılı olma şansının çok zor olduğu bir gerçektir. Kiliseye karşı başlatılan Reformasyon hareketi, kiliseyi geri dönüşü olmayacak bir şekilde dönüştürmüştür. Bu hareket, Hıristiyanlığın bugünkü genel şeklini oluşturmaktadır (Brotton, 2006, s. 85).

Kiliseye karşı mücadeleyi başarılı kılan önemli etkenlerden biri de Reform öncesinde kilisenin içinde bulunduğu durumdur (Çetinkaya, 2017, s. 372). Bu dönemde, kilisenin büyük bir ahlaki çöküntü ve yozlaşma içinde olduğu görülmektedir. Ruhban sınıfındaki aşırı zenginleşme, para hırsı, endüljans olarak bilinen af belgelerinin satışı, zevk ve eğlenceye düşkünlük, halkın kiliseye olan güvenini aşındırmış ve Reform hareketlerinin halk nezdinde destek bulmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2020, ss. 195-196). Hareketin tabana yayılmasında önemli paya sahip olan Alman keşiş Martin Luther, ortaya koyduğu *95 Tez* adlı eseriyle kilisenin gerçekleştirdiği suistimallere karşı saldırıya geçmiş, Katolik Kilisesi'nin çıkardığı affetme belgeleri için bir protesto hareketi başlatmıştır. Luther'in kilisenin kurduğu sistemi bozma ve Hıristiyanlığın temel öğretilerini tabana yayma konusunda iddialı ve cesur olduğu görülmektedir. Papalığın en iyi âlimlerini kastederek: "*Hepsi bir araya gelseler de ben onların diyaletik ve felsefelerini onlardan daha iyi gerçekleştirebilirim*" diyerek kiliseye adeta meydan okumaktadır (Brotton, 2006, s. 100). Ancak Luther, İncil'i kendi tasavvurları çerçevesinde yorumladığı ve kutsal metinleri bilinçli bir şekilde saptırdığı gerekçesiyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir (Smith, 2001, ss. 123-123).

Luther, Orta Çağ boyunca Kilise'ye yöneltilen eleştirileri, "Alman Aristokrasisine Hitabe" adlı bildiriyle bir araya getirerek; papazların görevlerinin satılmasını, kilise liderlerinin siyasi güç sahiplerinin hayal bile

edemeyeceği bir yaşam standardı sürmelerini, manastır hayatındaki ahlaki düzeyi şiddetle eleştirmiştir (Güriz & Ersöz, 1968, s. 245). Luther'in başlattığı hareketin tabana etkisini daha iyi anlamak için, 1520'lerde Almanya'da basılan toplam kitapların üçte birine imza atması ve 1530'a gelindiğinde kitapları en çok basılan yazar olarak kayda geçmesi yeterli olacaktır. Bu tarihten sonra başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde "Lutherçilik" bir akım/hareket olarak kendini göstermiştir. Luther'i diğer hümanistlerle birleştiren şey, skolastik düşüncenin yerleşik cehaletine ve batıl inançlarına karşı İncil'i yeniden yorumlamasıdır.

Haçlı Seferlerinden sonra siyasi ve sivil kuvvetlerin etkinliğini artırmaya başlaması kilisenin daha geri plana düşmesine, eski otoritesinin sarsılmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Gelişen durum karşısında kilisenin kendini yenileyememesi/güncelleyememesi ve siyaset kurumunun önünde bir engel olarak görülmesi, kiliseye yapılan eleştirileri artırmıştır. Bu dönemde Giovanni Boccaccio, Niccolo Machiavelli ve Girolamo Savonarola gibi sanatkarlar kilisenin katı yapısı, yenilikler karşısındaki duruşu ve iç çekişmelerin müsebbibi olması sebebiyle kiliseye ağır eleştirilerde bulunmuşlardır (Coşkun, 2003, s. 62). Kilisenin dogmatik anlayışı, eleştiri ve değişime karşı duruşuna mukabil, Machiavelli ve Baldassare Castiglione gibi öncüler, insanın doğasına atıfta bulunarak, değişim ve dönüşümün zorunluluğuna vurgu yapmışlardır (Cox, 2020, s. 99).

13. yüzyıldan itibaren İtalya, İngiltere, Almanya, Fransa ve İspanya'da kiliselerden daha büyük ve ihtişamlı katedrallerin inşa edilmeye başlandığı görülmektedir. Katedrallerin sayısındaki bu patlama, bu dönemin "katedraller asrı" olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur (Coşkun, 2003, s. 52). Bu dönemde inşa edilen katedraller, daha önceki dönemlerden farklı olarak, adeta kilisenin vadettiği cenneti yeryüzünde insanlara gösterme çabası olarak değerlendirilebilir. Dini dogmaların zayıflaması, akıl ve bilimselliğin ön plana çıkmasıyla Batı toplumu artık cenneti dünyada aramaya başlamıştır (Hazard, 1999, s. 311).

Reform da, tıpkı Rönesans ve 16. yüzyıldaki Sosyal Devrim gibi, toplumda ve yaşam şekillerinde kendisinden önce gerçekleşen entelektüel ve iktisadi değişimlerin işleyişinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Reform öncesi iktisadi gelişmeler, zenginliğin artması üretim ve ticaret sistemlerindeki değişimler farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunlar burjuvazinin yükselişi, bireycilik ve milliyetçilik olarak özetlenebilir (Smith, 2001, s. 284). Bu gelişmeler dini, siyasi ve entelektüel hayatı doğrudan etkilemiş; Reform'u ve onun kardeşi olarak nitelendirebileceğimiz Rönesans'ın doğup yükselmesinde önemli rol oynamıştır.

2.4. Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler ve Doğu-Batı Etkileşimi

Batı aydınlanmasının iki önemli unsuru olarak kabul edilen Rönesans ve Reform hareketlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için bu iki hareketin gelişip yükselmesini sağlayan Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan Doğu-Batı etkileşimine de dikkat çekmek gerekir.

Sanat, felsefe, mimari, estetik, entelektüellik gibi kavramları besleyen önemli unsurlardan biri şüphesiz ekonomik olanaklardır. Rönesans hareketlerinin ortaya çıkmasında ve yayılmasında maddi unsurların etkisi oldukça önemlidir. Batı dünyası, Haçlı Seferleri ve Coğrafi Keşiflerle birlikte içinde bulunduğu ekonomik buhranı aşabilmiş, ürettiği değerlerin önemli bir kısmını ulaştığı ekonomik refah üzerine inşa etmiştir.

Doğu-Batı arasında mal ticareti Rönesans'tan önce de yüzyıllarca devam etmiştir. Haçlı Seferleri'yle artan Doğu-Batı etkileşimi, adeta savaşları gölgede bırakarak, bir süre sonra ticari ilişkilerin hızlanmasını sağlamıştır. 14. yüzyıldan itibaren Venedikliler, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndan başlayıp İskenderiye'ye kadarki bölgede ticareti ele geçirip Cenova ve Floransalılarla rekabete giriştiler (Brotton, 2006, s. 36). Bu durum, Batı'nın Doğu'daki zenginlikleri süratle kendi coğrafyasına taşıyarak Batı'nın zenginleşmesini beraberinde getirmiştir. Avrupa'da meydana gelen bu ekonomik refah, toplumun kültürel ve sosyal yapısını da derinden etkilemiştir (Güriz & Ersöz, 1968, ss. 244-245). Giyim-kuşamdan tüketim alışkanlıklarına, sanat ve mimariden estetik ve düşünce dünyasına kadar Avrupa'da belirgin bir şekilde Doğu'nun etkisini görmek mümkündür (Brotton, 2006, ss. 36-37). Şam, Kahire ve Halep gibi kadim Doğu şehirleri artan ticari faaliyetle birlikte Rönesans döneminin Venedik'ini de şekillendirmiştir. Nitekim Venedikli sanat tarihçisi Giuseppe Fiocco, Venedik'i "devasa Arap pazarı" olarak nitelendirmekte, mimarlık tarihçileri de şehirdeki pek çok eserin Doğu'nun desen ve dekorlarının taklidine dayanan bir görünüme sahip olduğunu ifade etmektedir (Brotton, 2006, s. 37).

Haçlı Seferleri, Avrupalılara uzak ülkelerin yolunu açmıştır. Seyahat etme arzusu, bilgi edinme tutkusuyla birleşince doğu-batı arasındaki insan hareketliliği de hız kazanmıştır. İtalyanların diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha güçlü bir donanmaya sahip olması ve Yakındoğu ülkeleriyle ticari ilişkiler içinde olması doğu-batı etkileşiminde daha etkin olmasına sebep olmuştur (Burchardt, 2013, s. 317). Gelişen bu ticari ağ sayesinde Avrupalılar, Arap ve İslam coğrafyasının ticaret yöntemlerini öğrenmiş ve kendilerine uyarlamışlardır. Böylece Avrupa'da ticari hayata dair yeni uygulamalar başlamıştır. Bankacılık, sigortacılık, çek, kredi, depozito ve faiz gibi yeni uygulamalar ticari hayatta etkinliğini artırmıştır (Brotton, 2006, ss. 39-42). Bu durumun modern kapitalizme de kaynaklık ettiği söylenebilir.

Doğu-Batı etkileşiminin önemli siyasi gelişmelerinden biri de Konstantinopolis'in fethidir. Konstantinopolis, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti sıfatıyla klasik Roma dünyası ile Rönesans İtalya'sı arasında bir köprü görevi görmekteydi (Brotton, 2006, s. 43). 1453'te kentin Osmanlıların eline geçmesi, uluslararası siyasi güç dengelerinin yeniden değişeceğinin ve Rönesans'ın sanat ve kültürünü şekillendirecek yeni bir aktörün sahneye çıkışının bir işareti olarak değerlendirilmiştir.

Sultan II. Mehmet'in Roma kültürünün müktesebatını koruması ve Rönesans'ı desteklemesi Avrupa'daki Rönesans hareketinin sekteye uğramasını engellemiştir. II. Mehmet'in sanatı ve sanatçıyı himaye etmesi, Rönesans hareketinin Osmanlı Devleti'nde de hayat bulmasını sağlamıştır. Ünlü bir hümanist ve bilge olarak bilinen Georgius, Fatih Sultan Mehmet'in hizmetinde çalışmaya başlamıştır. Georgius, klasik bir eser için kaleme aldığı önsözünde, Fatih Sultan Mehmet için "bilge kral" ve "büyük konulara kafa yoran biri" diye söz ederken; kendisinin hizmetinde bulunmaktan duyduğu memnuniyeti de dile getirmektedir (Brotton, 2006, s. 56). Georgius, Roma'ya döndükten sonra Fatih için "*Tanrı'nın dünyanın tamamına egemen olmak için bu kadar çok olanak tanıdığı bir adam dünyaya gelmedi ve gelmeyecek*" ifadesini kullanarak, Fatih'in akademik becerilere olan hamiliğine işaret etmektedir (Brotton, 2006, s. 56). İstanbul'un fethi; Osmanlı, İslam, Çin ve İran gibi Doğu medeniyetlerine ait değerlerin Batı'ya taşınmasına zemin hazırlamıştır (Brotton, 2006, s. 45). Bu dönemde, matematik, astronomi, tıp ve mühendislik gibi alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. II. Mehmet'in bu alandaki teşvikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilimsel ve teknolojik açıdan ilerlemesine katkı sağlamıştır.

Haçlı seferleriyle birlikte Doğu-Batı arasında gelişen iktisadi ilişkiler, mevcut şehirlerin canlanmasına ve yeni sanayi şehirlerinin kurulmasına sebep olmuştur (Coşkun, 2003, s. 53). Rönesans'ın yükselişinde ticari açıdan gelişmiş bu kentlerin önemli bir etkisi söz konusudur (Kılıçbay, 1999, s. 52). Özellikle Floransa, Venedik ve Cenova gibi ticari kentler, Rönesans'ın maddi temelini oluşturan ve Doğu ile Batı arasında iktisadi alanda bir köprü vazifesi gören kentler konumundaydı. Bu ticari kentlerde oturan zengin sınıf, yaşantısı ve ihtişamlı malikâneleriyle hem kiliseye hem de saraylara karşı adeta bir alternatif oluşturmaktaydılar. Bu zengin sınıf, sanata, mimariye ve edebiyata büyük önem vermiş ve üretilen sanat eserlerinin de tüketicileri olmuşlardır. Bu nedenle "burjuvazi" olarak nitelendirilen bu sınıf, Rönesans'ın hamisi olarak kabul edilmektedir (Coşkun, 2003, s. 54). Bu dönemde burjuva, sadece toplumsal ve ekonomik değil, aynı zamanda siyasi açıdan da zihni dünya tasarımının da baş aktörü konumundadır (Coşkun, 2019, s. 466). Dolayısıyla Rönesans'ın toplumsal ve siyasal temellerinin oluşmasında ve bu hareketin gelişmesinde kentli burjuvanın rolü büyüktür. Bu nedenle Rönesans, kente dayandırılması gereken bir harekettir (Burke, 2000, s. 37). Batı'da kentleşmenin genellikle sanayi devriminden sonra ortaya çıkan bir olgu olduğu kabul edilmektedir. Şüphesiz bu doğru bir yaklaşımdır ancak; Rönesans döneminde de Avrupa'da ciddi bir kentleşmenin yaşandığı kırdan kente doğru bir hareketliliğin olduğu da bir gerçektir (Coşkun, 2003, s. 58).

15. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Coğrafi Keşifler, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış, Avrupa'da toplumsal ve siyasal alanlarda büyük değişimlerin de öncüsü olmuştur (Közleme, 2019, s. 833). Coğrafi Keşifler Avrupa'nın siyasetinden sanayisine, eğitiminden tekniğine, askerî yapısından düşünce dünyasına kadar birçok alanda etkili olan bir harekettir (Uluerler, 2018, ss. 74-75). Keşifler, Reform hareketinin temelini oluşturan kapitalist düşüncenin gelişmesinde de oldukça etkili olmuştur (Kona, 2005, s. 39). Coğrafi Keşiflerle birlikte Kilise'nin iktisadi alandaki etkinliği kırılmış ve Batı'nın modern kapitalist, emperyalist ve sömürgeci tavrı gelişmiştir. Coğrafi Keşiflerin Batı'da gelişen Reform hareketlerine etkilerinden biri de, Batılıların yeni tanıştıkları dinlerin, kendi dinleri gibi, siyasi ve toplumsal hayatı bu denli kontrol etmediğini görmüş olmalarıdır (Hazard, 1999, s. 44).

Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde bilimsel düşüncenin gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Keşiflerle birlikte Burjuva olarak adlandırılan zengin tüccar sınıfın ortaya çıkması ve bu sınıfın Rönesans ve Reform hareketlerine destek vermesi Batı'yı aydınlanmaya götürmüştür (Uluerler, 2018, s. 75). Keşfedilen yeni coğrafyalar, bilim insanlarına ve filozoflara doğa hakkında daha fazla bilgi edinme ve gözlem yapma fırsatı sunmuştur. Örneğin, Galileo'nun astronomik gözlemleri ve Copernicus'un Güneş merkezli evren modeli gibi bilimsel keşifler, coğrafi keşiflerin ilham verici etkisiyle gerçekleşmiştir.

Yeni kıtaların keşfi ve deniz aşırı ticaret yollarının açılması, Avrupa'nın ekonomik yapısını da köklü bir şekilde değiştirmiştir. Altın, gümüş, baharat gibi değerli malların keşfedilmesi ve yeni ticaret rotalarının oluşması, Avrupa'nın zenginleşmesine ve ticaretin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu durum, sermayenin birikmesini ve kapitalist ekonominin doğuşunu hızlandırmıştır.

Coğrafi Keşifler, aynı zamanda, Avrupalıların farklı kültürlerle karşılaşmasına ve bu kültürlerden etkilenmesine de olanak sağlamıştır. Bu etkileşim, sanat, mimari, müzik ve edebiyat gibi alanlarda da büyük bir yaratıcılığın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, Rönesans dönemindeki sanat eserlerinde, yeni keşfedilen topraklardan getirilen motifler ve renkler sıklıkla kullanılmıştır. Coğrafi Keşifler, toplumsal yapıların da değişmesine yol açmıştır. Özellikle, yenedünya keşifleri ve köle ticareti, Avrupa toplumlarında köleliğin meşrulaştırılması ve köle ticaretinin yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, insan hakları ve adalet gibi konularda da bilincin artmasına

ve Reform hareketlerinin doğmasına neden olmuştur. Kilise'nin iddiasının aksine dünyanın yuvarlak olduğunun anlaşılması, Reform hareketlerinin destekleyici unsurlarındandır (Uluerler, 2018, s. 77).

Coğrafi Keşiflerin olumlu etkilerinin olması ve Batı'da aydınlanma döneminin yaşanmasını sağlaması, olumsuz sonuçlar doğurmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim keşiflerle birlikte, özellikle Amerika kıtasının keşfiyle, keşfedilen yerlerin kültür ve değerlerine büyük saldırıların olduğu, bu coğrafyaların yer altı ve yer üstü kaynaklarının ele geçirilmesi amacıyla büyük kıyımların gerçekleştirildiği de tarihi bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Bu girişim, sömürgeciliği doğurmuş ve dünya çapında büyük savaşların ve katliamların yaşanmasına sebep olmuştur. Olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla Coğrafi keşifler, modern dünyanın oluşumunda ve Avrupa'nın küresel güç haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

2.5. Batı Aydınlanmasının Kaynakları Olarak Doğu ve İslam Dünyası

Rönesans için yapılan klasik tanımlardaki en büyük problem, Batı uygarlığının başarılarının öne çıkarılarak geri kalan bütün kültürlerin dışlanmasıdır (Brotton, 2006, s. 31). Guenon (1991, s. 28), bu yaklaşımı hem körlük hem de nankörlük olarak değerlendirmektedir. Uygarlık, farklı kaynaklardan beslenen, kökleri farklı coğrafyalarda aranması gereken ve bir toplumun tek başına inşa edemeyeceği kadar kapsamlı bir kavramdır (Hunke, 2008, s. 10; Guenon, 1991, s. 27). Rönesans hareketi, Doğu ile Batı arasındaki bilgi akışının artmasıyla birlikte daha da güç kazanmıştır. Rönesans'tan önce Antik Yunan dönemine ait eserlerin önemli bir kısmı Arapça ve Farsça'ya çevrilmiş, bu eserler Müslümanların eğitim merkezlerinde ve Bilim Akademileri'nde tartışılmıştır (Kılıç, 2018, s. 81). Avrupalılar özellikle Aristo, Proclus ve Eflatun'un felsefesini Arapça metinlerden öğrenmişlerdir (Okuyan, 2011, s. 107). Bizanslılar, kendilerini Yunanlıların mirasçısı olarak kabul etmelerine rağmen, Emevi ve Abbasiler kadar Yunanca yazılmış eserlerden beslenememiş, Yunanca eserleri Arapça çevirilerinden öğrenme yoluna gitmişlerdir (Gutas, 2003, s.180).

Rönesans hareketlerinden çok önce İslam dünyasında özellikle tıp, astronomi, coğrafya, matematik, mühendislik ve felsefe alanlarında önemli bir gelişmenin kaydedildiği görülmektedir. Arapça metinleri Latinceye çevirmekle ünlenen Santallalı Hugo, İslam dünyasının Batı karşısındaki üstünlüğüne vurgu yaparak: "Özellikle Arapları taklit etmemiz uygun düşer, çünkü gerçek şu ki, onlar bizim öğretmenlerimiz ve öncülerimiz" demektedir (Brotton, 2006, s. 144). Brotton (2006, s. 151), Aristoteles'in insan doğasına ilişkin çizdiği perspektifin İbn Rüşd ve İbn Sina'nın yorumları sayesinde yok olmaktan kurtulduğunu ifade etmektedir. Doğu'da üretilen eserlerin 12. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Batı'ya taşındığı görülmektedir (Okuyan, 2011, ss. 101-102).

Aslında bütün kültür ve medeniyetler gibi, Antik Yunan medeniyetinin de saf ve homojen olduğu iddia edilemez. Antik Yunan medeniyeti, başta Mısır olmak üzere Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinden hem bilimsel hem de kültürel olarak etkilenmiştir (Gün, 2014, s. 269). Platon, "*Yunanlılar, yabancılardan aldıkları her şeyi daha güzel hale getirirler*" diyerek bu gerçeğe vurgu yapmaktadır.

Rönesans ve Reform'a kaynaklık eden Antik Yunan medeniyeti, aynı zamanda, Doğu ve Yunan kültürlerinin mecz edildiği Helenistik dönemin de bir ürünüdür. Bu dönemde, Doğu ve Yunan kültürlerinin güçlü etkileşimiyle sanat, mimari, bilim ve düşünce alanlarında büyük bir ilerlemenin yaşandığı görülmektedir (Perry, 2001, ss. 72-73). Bu durum, Antik Yunan medeniyetinin sadece Yunanlılara ait olmadığını göstermek açısından önemlidir (Közleme, 2019, s. 830). Benzer durum Romalılar için de geçerlidir. Romalılar da Akdeniz ve doğu uygarlıklarından oldukça etkilenmişlerdir (Perry, 2001, s. 85). Arap-İslam coğrafyasında geliştirilen rakamlar, aritmetik, geometri, optik ve teknik materyallerin, Avrupa'nın yaptığı keşif ve icatlara kaynaklık ettiği, bilahare Batı'da gelişecek olan pozitif bilimlere zemin hazırladığı muhakkaktır (Hunke, 2008, s. 129). Batı aydınlanmasına önderlik eden İslam bilginlerinin de Antik Yunan bilginlerinden yararlandığı gerçeğinden hareketle, Doğu ile Batı'nın birbirlerini besledikleri söylenebilir (Gün, 2014, s. 289).

Batı medeniyetinin sahip olduğu değerlerin ortaya çıkışı ve bugün ulaşılmış olduğu seviye hep tartışılmalıdır. Batı merkezli paradigmaya göre, Batı medeniyetinin temelleri antikiteye dönüş, hümanizm, batının ürettiği bilim ve teknoloji ile modernizmde aranmalıdır. Özde İslam, genel anlamda da Doğu medeniyeti bakış açısına göre ise Batı, sahip olduğu değerleri ve yükselişini İslam/Doğu medeniyetine borçludur. Doğu-Batı medeniyetlerindeki bu bakış açısındaki farklılık, aynı zamanda, "medeniyetler çatışması" söyleminin de temelini oluşturmaktadır. Doğu ve Batı medeniyetinin mukayese edilmesi doğal bir değerlendirme olmakla birlikte, birinin ötekinden daha üstün olduğu iddiaları bilimsellikten uzak bir yaklaşımdır. Son tahlilde kültür ve medeniyetler birbirlerini etkileyip birbirlerinden de etkilenmektedirler. Bütün kültür ve medeniyetlerin aynı anda aynı şeyleri üretmeleri teknik açıdan mümkün olmadığından birinin ötekine üstünlüğünün tartışılması da anlamsız bir harekettir (Guenon, 1991, s. 9).

Haçlı Seferlerinden sonra Avrupa'da oluşan zenginlik Rönesans'ın yükselişinde maddi bir nitelik taşıırken, Doğu ülkeleriyle kurulan ilişkiler ve özellikle Müslümanların Endülüs'ten tasfiyesinden sonra bu bölgede tesis edilmiş kentsel, kültürel, bilimsel ve estetik oluşumun Rönesans'a manevi açıdan kaynaklık ettiği söylenebilir (Coşkun,

2003, s. 55). Özellikle 13. yüzyıldan sonra Avrupa'nın gelişip palazlandığı, aksi istikamette de İslam dünyasında bir durgunluk ve zamanla gerileme yaşandığı görülmektedir (Tekeli, 1975, ss. 40-41).

Rönesans döneminde doğu medeniyetine ve özellikle İslam bilginlerine ciddi bir yöneliş olduğu görülmektedir. Batılılar artık Arapçadan çevrilen eserleri okumakla yetinmemiş, İslam coğrafyasına yerleşip Arapçayı kaynağından öğrenip buradaki eserleri inceleme yoluna gitmişlerdir. Örneğin, Venedikli doktor Hieronimo Ramusio ve Andrea Mongajo de Belluno Şam'a yerleşip Arapça öğrenerek başta İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi İslam düşünürlerinin eserlerinden faydalanma yoluna gitmişlerdir (Burekhardt, 2013, s. 237). Aynı şekilde, Endülüs'ün Kurtuba, Granada, Sevilla ve Toledo şehirlerinin Doğu medeniyetine ait eserlerin çevrilip öğrenildiği şehirler olduğu ve burada toplanan bilgilerin Batı'dan gelen bilginler marifetiyle Avrupa'ya taşındığı bilinmektedir (Okuyan, 2011, s. 99; Tekeli, 1975, s. 114). Böylece, Batı'da doğa bilimlerindeki paradigma değişmeye başlamıştır (Çetinkaya, 2017, s. 388). Ancak, modern Batı'nın bugün geldiği nokta itibariyle beslendiği Doğu medeniyetine dair kaynaklardan söz etmemesi ya da bu kaynaklara sınırlı bir şekilde atıfta bulunması, Batı'nın Doğu'ya bakışının sorunlu olduğunu göstermektedir.

3. SONUÇ

Rönesans, bir devrin ya da dönemin ismi olmaktan ziyade siyasal, toplumsal, tarihsel ve sanatsal alanda büyük bir "hareket" in adı olarak değerlendirilmelidir. Rönesans, yalnızca İtalya'da değil, Avrupa'nın her yerinde kültürel üretime, toplumsal ve siyasal değişime ve modernleşmeye kaynaklık etmiştir.

Rönesans, sadece antikiteyi taklit etmekle sınırlı kalmamış, ortaya koyduğu eserler ve değerler itibariyle çok farklı siyasal, sosyal ve kültürel bir atmosfer oluşturmuştur. Rönesans'ın beslendiği temel kaynaklardan biri antikite olsa da Rönesans; Hıristiyanlık, hümanizma, İslam medeniyetinin mirası ve genel olarak Doğu'da üretilmiş değerlerin Batı'ya taşınmasıyla meydana gelen "melez" bir yapıyı ifade etmektedir. Rönesans, ortaya koyduğu değerler itibariyle bireyciliği ortaya çıkarmış ve modern benlik kavramına biçim vermiştir. Modern benliğin inşasında ve yayılmasında Hümanist akımın büyük bir katkı sağladığı görülmektedir. Hümanistler savundukları düşünceler ve ortaya koydukları değerlerle siyasi özgürlük ve cumhuriyetçi fikirlerin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır.

Rönesans hareketinin 17. yüzyıl başlarında sona erdiğine dair yaklaşımlar olsa da, hareketin ortaya koyduğu değerlerin ve yeniliklerin günümüzde farklı biçimlerde devam ettiği görülmektedir. Matbaacılık, diplomasi, teknoloji, gazetecilik, akademi, filoloji ve müze kültürü gibi unsurların menşei Rönesans'a dayandırılırsa da bu unsurların gelişip güçlenerek varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir.

Reformla birlikte, Avrupa'da din ya da Tanrı merkezli düşünüş ve yönetim sistemleri yerine, akılcı düşünce sistemine dayanan toplumsal düzenlemeler yapılmıştır. Reform hareketi, Avrupa'nın tamamını derinden etkileyen sosyal ve ekonomik bir değişimle beraber gerçekleşmiştir. Ortaçağ'da Feodalitenin yıkılmasıyla, ticari hayat gelişmiş, ticaret loncaları kapitalist ticaret karşısında önemini yitirmiş, serflik kurumu ile beslenen iktisadi ilişkiler yeni bir yön kazanmış, merkezi siyasi iktidarlar kuvvetlenmiş ve Katolik kilisesine karşı bir başkaldırma ortaya çıkmıştır. Reform hareketi, sosyal ve kültürel hayatı boyunduruktan kurtarmak amacıyla ortaya çıkan Rönesans hareketinin din alanında bir devamı mahiyetindedir.

Hem Rönesans hem Reform hareketleri, ortaya koydukları değerler itibariyle Avrupa tarihi açısından aydınlanma yolunda atılmış önemli adımlardır. Batı aydınlanması ve aydınlanma sonrasında ortaya çıkan gelişmeler Avrupamerkezci/Eurocentric anlayışın gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Rönesans'ın her alanda aydınlığı getirmediği, bu hareketin karanlık bir yüzünün de olduğunu söylemek gerekir. Rönesans, birçok alandaki ilerlemeye mukabil, yerli kültürlerin yok edildiği, dini hoşgörüsüzlüğü yaşandığı, kadın-erkek, kölelik ve varsıllık statüleri arasında ciddi eşitsizliklerin ortaya çıktığı bir dönemi ifade etmektedir.

Reform ise, dini otoriteleri sorgulayan bir hareket olarak ortaya çıkmış ve Katolik Kilisesi'ne karşı yeni inanç sistemlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Protestanlık, bireysel inanç ve yorumlamaların önemini vurgulayarak, dini hayatı kişiselleştirmiş ve okuryazarlığı teşvik etmiştir. Bu süreç, din ve toplum arasındaki ilişkiyi derinden etkilemiş ve Avrupa'nın sosyal yapısını dönüştürmüştür. Reform'un, Rönesans ve modern düşünceyle karşılaştırıldığında, bütün sorunları çözmemiş olsa da, önemli bir sorunu çözmekte başarılı olduğu söylenebilir. Bu da dogmatik düşünceden bilinçli ve akılcı dini düşünceye doğru ilerlemek şeklinde ifade edilebilir. Bu durum Reform'un ilkel Hristiyanlığa dönmenin ötesinde, ileri doğru atılmış bir adım olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. Reform hareketleri kilisenin gücünü zayıflatırken, doğal olarak devletin gücünü de artırmıştır. Ancak Reform'un kendisinden sonra ortaya çıkan despot ve mutlakiyetçi sistemlerden ne kadar sorumlu olduğu da ayrı bir tartışma ve araştırma konusudur.

Batı'nın; Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşiflerle birlikte aydınlanma sürecine girdiği; siyasi, iktisadi ve askeri alanlarda Doğu'ya üstünlük sağlamaya başladığı rahatlıkla söylenebilir. Avrupa'da, gerek Rönesans ve Reformla ortaya çıkan, gerekse Batı medeniyetine kaynaklı eden daha sonraki gelişmelerin, Doğu-Batı sentezinin ya da

etkileşimin bir sonucu olarak düşünülmesi gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır. Doğu'nun etkisi, bu dönemde oldukça belirgindir. İslam medeniyetinin bilim, felsefe ve sanat alanlarındaki birikimleri, Rönesans'ın gelişiminde önemli bir kaynak oluşturmuştur. Ticaret yolları aracılığıyla Avrupa'ya ulaşan Doğu bilgileri, yalnızca bilimsel gelişmeleri değil, aynı zamanda düşünsel akımları da etkilemiştir. Bu kültürel etkileşim, Rönesans ve Reform'un zengin bir zemin üzerinde yükselmesine olanak tanımıştır.

Rönesans ve Reform'un sonuçları, bireyin ön plana çıktığı, bilimsel ve sanatsal bir yenilenmenin yaşandığı, dini düşüncenin dönüştüğü ve Doğu'nun katkılarıyla zenginleşen bir Avrupa tarihi ortaya çıkarmıştır. Bu süreç, yalnızca Avrupa'yı değil, tüm dünyayı etkileyen önemli bir dönüşüm olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (1985). Batı ve Doğu Hristiyanlığına tarihi bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1-4), 123-148.
- Baumer, F. L. V. (2010). Günah çıkarma çağı, A. Alatlı (Der.), *Batıya yön veren metinler* içinde Cilt 2, Kapadokya MYO Yayınları.
- Brotton, J. (2006). *Rönesans*. (Çev. H. Gür). Dost Kitapevi.
- Burckhardt, J. (2013). *İtalya'da Rönesans kültürü*. (Çev. B. S. Baykal). Okyanus Yayınları.
- Burke, P. (2000). *Rönesans*. (Çev. Ö. Akpınar). Babil Yayınları.
- Coşkun İ. (2003). Modernliğin kaynakları: Rönesans üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 45-70.
- Coşkun, C. (2019). Aydınlanma Dönemi'nin dönemin entelektüel tavrı açısından bilim kültürü tarihi içindeki yeri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 463-478. <http://dx.doi.org/10.9775/kausbed.2019.048>
- Cox, V. (2020). *İtalyan Rönesans'ının kısa tarihi*. (Çev. C. Atay). İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, A. B. (2017). *Felsefe tarihi Antik Doğu'dan modern Batı'ya*. Nobel Yayınları.
- Demirtaş, M. (2018). Reform ve aydınlanmaya doğru. S. H. Özkan (Ed.), *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi* içinde (ss. 105-131). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Erbaş, A. (2004). *Hristiyanlıkta reform ve Protestanlık tarihi*. İnsan Yayınları,
- Esen, S. (2017). Karşı reform hareketi ve Dominikenler. *Dini Araştırmalar*, 20(52), 111-130. <http://dx.doi.org/10.15745/da.356884>
- Gökberk, M. (2000). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Guenon, R. (1991). *Doğu ve Batı*. (Çev. F. Arslan). Ağaç Yayıncılık.
- Gutas, D. (2003). *Yunan düşünce Arapça kültür; Bağdat'ta Yunanca-Arapça çeviri hareketi ve erken Abbasi toplumu*. (Çev. L. Şimşek). Kitap Yayınevi.
- Gün, D. (2014). Bilimsel gelişmenin temelindeki Doğu-Batı etkileşimi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9(22), 263-293.
- Güriz, A., & Ersöz, G. (1968). Avrupa'da reform hareketi ve mülkiyet sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1). 237-271.
- Hazard, P. (1999). *Batı düşüncesindeki büyük değişme*. (Çev. E. Güngör). Ötüken Yayınları.
- Huff, T. E. (2010). *Modern bilimin doğuşu ve yükselişi: İslâm Dünyası, Çin ve Batı*. (Çev. İ. Kalaycıoğlu). Epos Yayınları.
- Hunke, S. (2008). *Batı'yı aydınlatan Doğu güneşi*. (Çev. I. Soner), Kaynak Yayınları. Bilimin Türk-İslam Kaynakları-5,
- Kennedy, P. (1991). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. (Çev. B. Karanakçı). İş Bankası Yayınları.
- Kılıç, Ü. (2018). Rönesans ve Avrupa'nın uyanışı. S. H. Özkan (Ed.), *Yeni ve Yakın Çağ tarihi* içinde (ss. 79-104). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Kılıçbay, M. A. (1999). Fakir akrabaların talihi, *Doğu-Batı*, 1(2), (Şubat-Mart Nisan)
- Kishlansky, M. A. (2009). *Batı'nın kaynakları*. (Çev. K. Atalar). Açılımkitap.
- Kona, G. G. (2005). *Batı'da aydınlanma Doğu'da Batılılaşma*. Okumuş Adam Yayınları.
- Koray, M. (2005). *Avrupa toplum modeli*. İmge Kitabevi.
- Közleme, A. O. (2019). Evrensel bir değişim süreci olarak Batı Medeniyeti veya modernleşme. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(3), 825-847. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.22750>
- Le Goff, J. (1994). *Ortaçağda entelektüeller*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ayrıntı Yayınları.
- Lipson, L. (2000). *Uygarlığın ahlaki bunalımları*. (Çev. J. Ç. Yeşiltaş). İş Bankası Yayınları.

- Nauert, G. C. (2011). *Avrupa'da hümanizma ve Rönesans kültürü*. (Çev. B. Tırnakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okuyan, S. (2011). Doğu kültürünün Batıda yansımaları. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2, 99-122.
- Ökten, K. H. (2000). *Hristiyanlıkta inancın yenilenmesi*. Ceren Yayıncılık.
- Ökten, S. (2022). Modern Batı medeniyeti üzerine bir deneme. *Lale*, 5, 104-109.
- Perry, M. (2001). *Western civilization: A brief history*. Houghton Mifflin Company.
- Santillana de. G. (2020). *Seçme metinlerle Rönesans filozofları*. (Çev. İ. Yıldız ve A. Gelmez). Dipnot Yayınları.
- Simith, P. (2001). *Rönesans ve Reform Çağı bir sosyal arka plan çalışması*. (Çev. S. Çağlayan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Skinner, Q. (2014). *Modern siyasal düşüncenin temelleri*. (Çev. E. Buğlalılar ve B. Yıldırım). Phoenix Yayınları.
- Şenşekerci. E. (2005). Avrupa'da ışıklar yüzyılı ve siyasetin özerkleşmesi. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 4, 9-26.
- Tekeli, S. (1975). *Modern bilimin doğuşunda Bizans'ın etkisi*. Kalite Matbaası.
- Uluerler, S. (2018). Coğrafi keşifler ve Avrupa'nın yayılması, S. H. Özkan (Ed), *Yeni ve Yakın Çağ tarihi* içinde (ss. 45-78). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Waardenburg, J. (2007). *Reform*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (34. Cilt). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Weber, A. (1998). *Felsefe tarihi*. (Çev. H. V. Eralp). Sosyal Yayınları.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupa'sı felsefesine giriş*. (Çev. A. Cevizci). Paradigma Yayınları.
- Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve Reformasyon. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 184-210.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.